

DENEVÉRVISSZHANG • ÚJ ÚRHAJÓK • MESTERSÉGES VÉR • NÉMA ÉNEKESEK

LXXV. évfolyam ■ 27. szám ■ 2020. július 3.

Ára: 440 Ft

Előfizetőknek: 350 Ft

ÉLET és TUDOMÁNY

SZARKALÁB-SZTORI

SZARKALÁB HAJLIK SZELÍDEN UTAMRA

Ezt a kedves vadvirágot valaha fontos orvosságként használták, sőt csodatevő erejében is hittek. Mint a búzatenger kék-lila szeme, díszítette vetéseinket, lenyűgözte szántóvetőinket, hajdani aratókoszorúink kelléke, költeményeink ihletője, féltett titkaink őrzője, a tovatűnő idő hírnöke.

A mezei szarkaláb (*Consolida regalis*) a kalászosok jellegzetes gyomnövénye; májustól júliusig virágzik, de aratás után szárcsonkjairól újra kivirulhat. A mediterrán-szubmediterrán térségből „őjövevényként”, a földműveléssel terjedt szét Közép-Európában.

Összeforrasztó gyógyír

A növény tudományos nemzetségneve, a *Consolida* korábbi felhasználására utal, és a 'megszilárdít' jelentésű latin kifejezésre vezethető vissza. A középkorban többféle, sebkezelésre alkalmazott fajt is ezzel a névvel jelöltek: a fekete nadálytő volt a *C. major*, az indás ínfű a *C. media*, a százszorszép pedig a *C. minor*. Hajdani fűvészkönyvekben még *Delphinium consolida* megnevezéssel szerepelt a szarkaláb, mivel nektárlevele némileg a delfin alakjára emlékeztet. Mindenekelőtt sebek összeforrasztására vették igénybe: „a sebeket gyorsan összehúzta, vagyis konzolidálta, megerősítette.”

A Kárpát-medence népi gyógyászata is becsben tartotta. Gyergyóban a „frissen tépett virágokkal csillapították a mezei munka során keletkezett seb vérzését.”

A mezei szarkaláb sarkantyús virága elől- és oldalnézetben: a belső lepelével sarkantyúból kiálló része kissé a delfin alakjára hasonlít

Fojtott sörben párolt nedűjét szintén vérfolyás enyhítésére javallották a göcseji paraszti orvoslásban. Szatmárban hasonló célt szolgált az „erős főzetében vett lábvíz” vagy a „megszáradt s cipőben hordott virága”. Pálinkás kivonatával Kalotaszegen bő menstruációs vérzést csillapítottak; Makádon viszont a „havibajt” áhították vele megindítani, „hogy ne legyen kishaba”. A cserszegtomaji ló-doktorság „vérhugyás” (vérvizelés) esetén vadgesztenyével és fehér ürömmel kotyvasztva javasolta. Egy régi orvosi könyv (*Pax Corporis*)

hátlapjára 300 évvel ezelőtt az alábbi orrvérzés elleni szert jegyeztette be korabeli tulajdonosa, a híres erdélyi Pataki-orvosdinasztia valamelyik családtagja: „Ha az orrod vére felettébb még indul. A búza között teremni szokott kék szarka láb névű füvet aszald meg, törd még, étzetben fújd az orrába.” A turhásfű és náthafű népi elnevezései arra utalnak, hogy meghűlés esetén orrkenőcsöt is készítettek belőle. A virágok forrázatát tüdőbajra, fehérfolyásra, továbbá enyhe hashajtóként és értágítóként is alkalmazták, valamint más

ZÁSZLÓSHAJÓFAJ

A mezei szarkaláb hazánkban egyelőre nem veszélyeztetett, jóllehet Európa számos országában már vörös listás faj. Magyarországra is nagyban jellemző a biológiai sokféleségnek az agrárterületeken zajló elszegényedése, de ez a növény – bár a 80-as évekre megfogyatkozott – még úgy-ahogy elviseli a jelenlegi gazdálkodási viszonyokat. Mindazonáltal hazánkban 149 kevésbé ismert gyomnövény szerepel a legutóbb kiadott vörös listán. A herbicidek, műtrágyák, korai tarlóhántások és az élőhelyvesztés legfontosabb veszélyeztető tényezői. Sajnos az extenzíven művelt termőhelyek – melyek a ritka gyomok legvégső menedékhelyei – nálunk is drasztikusan megfogyatkoztak és nem léteznek természetvédelmi intézkedéseink ezek célzott megóvására.

Ugyanakkor máshol, például Németországban, számos program keretében gondoskodnak a mezei vadvirágok diverzitásának fenntartásáról. Egyik ilyen projekt a „100 szántó a sokféleségért” nevet kapta, melynek keretében a florisztikai szempontból értékes fajösszetételű szántók gazdálkodóival hosszútávú szerződést kötnek, hogy egyebek mellett ne használjanak herbicideket. Szászországban még egy külön – a mezei szarkaláb megmentését célzó – kampánykiót is elindítottak. Szintén a szarkalábat választották a „Szántóföldi vadvirágokkal a bajor kultúrtájért” nevű projekt zászlóshajójának, melynek keretében számos ritka gyomfaj magját elszaporítják, majd az extenzív termesztésre átálló szántókra tartományonként visszatelepítik. Bár a zászlóshajófajok kiragadását gyakran éri kritika, miszerint fontosabb fajok mellőzésével párosul, ezek a kezdeményezések a szarkalábbal társuló valamennyi vadvirág számára üdvösek.

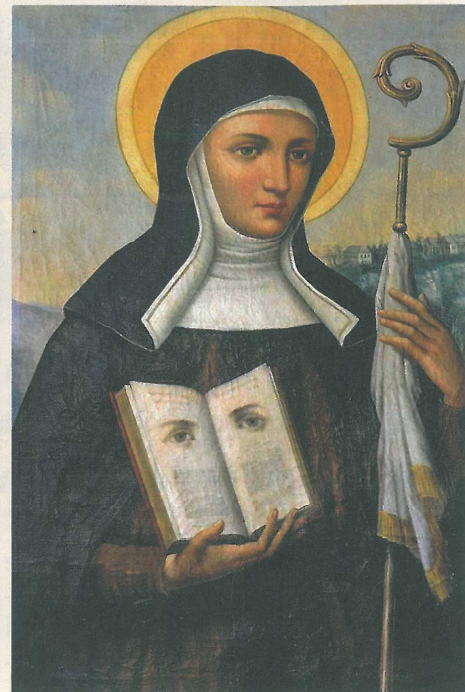
Mezei szarkaláb

(HIERONYMUS BOCK, 1546)

Hajdan sebkezelésre használták

(ADRIAEN BROUWER, XVII. SZ.)

Szent Ottilia

medicinával társítva vizelethajtásra. Napjainkban jobbra csak gyógyteák állagjavítására, szépitőként használatos.

Wagner János 1908-ban megjelent könyvében említi, hogy „virága zöld festéket ad, amely a timsótól megkékiül. Mind a kettőt cukrászok használják”. Timár Lajos arról tudósít, hogy az ötvenes években még gyűjtötték erre a célra. Rác János enciklopédiájában olvashatjuk, hogy – toxikussága révén – szétört magját zsiradékkal összekeverve élősködők és patkányok ellen is bevették, ezért *féregölőfű*, *tetűrontó* és *patkánymag* nevekkkel is illették. Hatékonyágát így érzékelteti Kassai József az 1830-as években szerkesztett szökevényében: „azzal meg kenetvén a' tetves

fej és öltözet, meg döglének ezen férgek, sőt, ha belőle az egerek, és patkányok ejedenek, tőle el-vesznek, meg gebednek”. Legelés során vagy az abrakba kerülő magjai révén súlyos mérgezéseket okozhat háziállatainkban, különösen a lovak és szarvasmarhák érzékenyek rá.

Szent Ottilia füve

A növény – a legenda szerint – a vakon születő, majd megkeresztelése után látását elnyerő Szent Ottilianak volt egyik attribútuma. Ezért valaha *Szent Ottilia fiúvének* is nevezték és a szembebetegségben szenvedők a szarkalábból font homlokkoszorú viselése révén főhászkodtak csodatévő gyógyerejéhez. Veszelszki Antal 1798-ban megjelent

írása is ilyen jellegű használatáról tudósít: „a föld népei szinte bokrétákat fűznek e fűből, házaikban ide-oda szembetűnő helyeken felaggatják, hogy ezáltal szemek látsása megerősödjön”. Középkori krónikák azt is feljegyezték Európa-szerte, hogy a Szent János napjának előestéjén gyűjtött örömtüzet az emberek szarkalábcsokron keresztül nézték, abban reménykedve, hogy így megóvják szemük épségét. A kora reneszánsz korból fennmaradt egyik itáliai imakönyvben Szent Jakab képét illusztrálták szarkalábvirággal, a szent apostol július 25-én tartandó ünnepi imádságaihoz kapcsolódóan. Mint ahogy Horváth Hilda – Johannes Pachmayer prágai mester szentképsorozatáról írt – tanulmányában

Szent Jakab XV. századi itáliai imakönyvben

(FORRÁS: THE MORGAN LIBRARY & MUSEUM)

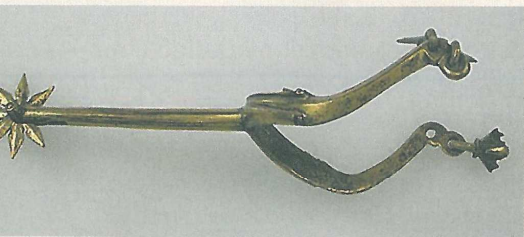
Ürnap sátor és virágszőnyeg készítése Pilisvörösváron

(FORRÁS: VÖRÖSVÁRI ÚJSÁG)

Asszociációk

rámutatott, az 1800-as évek első felében készített alkotásokon nem vették figyelembe az addig szokásosnak vélt gondolatársításokat. Így került a szarkaláb – eredetileg Szent Ottilia gyógynövénye – a másik női szent képéhez, Szent Dorottyaéhoz, minek következtében az újabb korokban a növényt már az ő jelképeként is tekintik.

Péntek János és Szabó T. Attila etnobotanikai közleménye rávilágít, hogy a látásorvosló hiedelem az állatgyógyászatban is dívott: hályog ellen szarkalábat kötöttek az állat szarvára, a beteg szemmel ellenkező oldalon. Kóczian Géza további érdekes, népszokásbéli vonatkozásairól is beszámol: „Az úrnapi sátor díszítésére használatos növény. A körmenet végeztével hazaviszik. A megszártított herbával beteg embereket, állatokat füstölnek.” Kalapis Zoltán Bánátból így emlékezik a régvolt úrnapi ünnepekre: „a határból kocsiszámra hozták a frissen kaszált pipacsot és szarkalábat, füvestül együtt. Az aszszonyok sok, csokorba kötött, koszorúba font kerti virággal érkeztek. Ezt az ünnepség után hazavitték és a padlásra helyezték, hogy óvja a házat a villámcsapástól.

Mezei szarkaláb

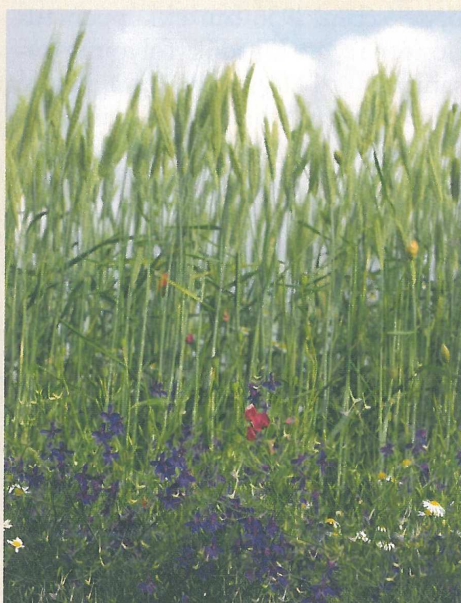
A többi virágból, fűből is vittek egy maroknyit, s ebből a szentelményből később néhány szálat a beteg fürdővizébe tettek vagy meggyújtottak, ha jött a vihar.”

Lovagsarkantyú és szemrán cvirág

A boglárkafélék családjába tartozó szarkaláb virágtakarója két, egyaránt sarkantyúban végződő és egyforma színű lepelkörből áll, melyek közül a belső mézfejtőként működik. Némely leírás a külső virágtakaróját színes csészének tekinti, a belsőt pedig nektáriumként funkcionáló pártának. A virág jellegzetes nyúlványa a lovagok sarkantyújára emlékeztet, ezért korábban *sarkantyúfűnek* és *vitészvirágnak* is nevezték. Ezzel kapcsolatosak a 'lovagi sarkantyút' jelentő német *Rittersporn* és az angol *knight spur* elnevezések (bár az utóbbi nyelvterületen inkább a 'pacsirtasarkantyú' jelentésű *larkspur* használatos); következőképpen a növény a lovagiaság és a becsület jelképe volt. Ámbátor Tompa Mihály regéjében a növény csélcsp termézetű, virágról-virágra haladva „csapongva osztogat / Hűség-esküit, csókokat / De a másik pillanatban, / Hűtelen lesz öntudatlan.” A népdalok burkolt virágnyelvében – Kemenczei Kata írása alapján – a kék szarkaláb a testileg érett, szerelemre készen álló lányt is szimbolizálhatja: „Teljes szegfű, szarkaláb / (...) Ha kertedbe mehetnék.” A kert a leány testének átlényegülése,

Mezei szarkaláb vetés szélén

(A SZERZŐ FELVÉTELEI)

ÚJABB KELETI JÖVEVÉNY

Hazánkban – leginkább az Alföld szántóföldjein – az 1800-as évek második felében terjedt szét, és honosodott meg a keleti szarkaláb (*Consolida orientalis*). Ez többnyire csak az aratásig virágzik, mezei rokonánál természetesebb és virágszíne nem kékeslila, hanem pirosaslila. A vegyszeres gyomirtás következtében napjainkra visszaszorult, de időnként még fellángolnak kisebb-nagyobb bíboribolya foltjai. A szarkalábaknak további fajait, sokféle változatban dísznövényként is kultiválják.

melybe ha a fiút beengedné... Népies nevei még többek között a *kisaszszony papucs* és a *királyvirág*, melyek pompás küllemét sejtetik, és erre utal a 'királyi' jelentésű tudományos fajnév, a *regalis* is.

A növény mai magyar nevét a sarkantyús virágának madárlábhhoz, illetve annak rajzolatához való hasonlatossága révén kapta, csakúgy mint a szem körüli apró ráncok. (Egykor az ákombákomírást is ezzel a kifejezéssel illették). A szarkaláb szó eme többes jelentése rendre feltűnik a versművészetben, a múló idő izgalmas, főként virág- és állatmetaforái által. „Arcom szélmarta napégette mezén / hancúrozó virág / belőlem leledzett húséges / szarkaláb” – olvashatjuk

Mezei virágcsozor

(CZEGLÉDI GIZELLA ALKOTÁSA)

A szászországi szarkalábakció plakátja

Fecske Csaba szerzeményében. „Ha megöregszel – szól Horváth Ferenc írása – Rózsás, szép arcod hervadt szarkaláb / Hulló szirmának lesz a fehélye.” Vörös Jenő vallomása dacol a múlandósággal: „én elfogultan egyre szebbnek látlak, / szemed sarkában nyíló szarkalábnak / virág-varázsos blüvöletét zengem”. Búth Emília tükörképére „szarkalábon jött a csend / háta mögött kiskést fent / (...) lábnyma bélyeget égett a hóba / mint a szobrász pontoskodó negatívja”. Solymos Ida Szarkaláb című művében a valóságga elevenedő „film-béli tél” a négy fal közti térbe szorítja a „zsákba-gyömöszölt” sorsú, „pattogzott tükörbe” merengő költőnőt; ahol a

Itt még *Delphinium* névvel említik

(GYÓGYNÖVÉNYEK IKONOGRÁFIÁJA, 1779)

foszlott virág a magányban kallódó idő szimbóluma: „Egyszeregy lesz a vágya tél / Csak: a bánat (koszlott virág) / még szirmot hajtó szarkaláb.”

Viráglíra emlékképekben

Timár Lajos tanulmányából megtudhatjuk, hogy a növényt az ötvenes években még tiszta és vegyes csokrokban is árulták Szeged piacain. Ám nemcsak vázába való díszként méltányolták, hanem az agrártáj ékeségeként szorosan összefonódott a paraszti mindennapok világával. „Búzatenger kék-lila szeme, / réved révegő ég fele” – versel Illés Lajos. Zsadányi Lajos költeményében: „Két tehén poroszkál a sziken át, / mellettük lángol a szarkaláb, / a pipacs vért fröcsköli, / bajszát pödri a tengeri”. Dénes György Olyjó a föld című dichimnuszában: „Parasztmezőkön járok újra / (...) szarkaláb hajlik / szelíden útamra”. Más mezei virágokkal egyetemben emocionálisan is kötődik a gabonabetakarítás hajdanvolt légköréhez. „Az aratás olyan, mint a dal, ritmusa van és melódiája is. (...) A pipacsok lángjai, a búzavirágok, szarkalábak kék lobogása. Minden szín, minden ritmus, minden szépség együtt” – olvashatjuk Gál Sándor elbeszélésében. 1936-ban ekképpen tudósítanak az Új idők folyóirat hasábjain: „A legszebb, legtömöttebb búzakaralásból, pipacsból, szarkalábból, búzavirágból készül a koszorú. Az aratók ünnepélyes menetben, énekszóval végighordják a koszorút a tanyán, aztán ékes beszéd kíséretében átadják a földesúrnak.” Lekaszálását követő újjáéledésére ad magyarázatot Féja Géza Viharsarok című művében: „Aratás után a kopasz tarlok vigasztalására tengerré nő németesztendőben a setétkék szarkaláb.”

A túlélő virág meghatározó motívum Mécs László világháború alatti írásában: „Tarlón maradt kék szarkaláb / értelméből zengd talpukon / vérző kálász-szedők dalát”. Krecsmári László versikéjében délután a tarlón „kacag kékszemű szarkaláb”, de ebbe a derűs hangulatba Káldi János költeményében már belopódzik a közelgő elmúlás: „egy halványkék, / kései szarkaláb elrebege az őszi szélben félhalk szózatát”. Fekete Istvánt idézve: „a mezőkön már csak tarlok voltak és elfakult szarkaláb virágja. Öregedett a nyár szíve...”

Mint az eddig leírtak is sugallják, a növény nem pusztán arculati kelléke egykori csokrokban és paraszti kultúránknak, hanem mint az ifjúkori bevésődések fontos eleme, a költőkből gyakran régi szép emlékek kísérőjeként tör fel. „Voltál gyermek, / tartottál kezében fürijiókát, / lépkedtél mezítláb a föld puha hátán, / szedtél szarkalábat marokveréskor” – eleveníti fel a múltat Oravec Imre. „Az asztalomon paraszti csokor, / Bazsalikom, viola, szarkaláb, / Szemet vidító, kedves, egyszerű / Mezei tarkaság” – csendül fel Tóth Árpád életkép-lírájában, majd fölsejlik az önfelelt gyermekkor millióje. A virág Dsida Jenő kamaszkori, szerelmi beteljesülésének tanúja; amikor az „első csókvágytól sístergő” ifjú „piros pipacs, kék szarkaláb / közt csábított és vont egy napsugár-bronz / leányhaj...” Hatvani Dániel hasonlóképpen idézi fel szülőföldjén, a tiszai tájban megesett ifjúkori román-cát: „talán csak búzaasztagok őrzik / az első szerelmek szarkaláb-illatát / (...) mormoló cséplőgépek a por halmazában / izzadó leánytesteken csordult szét a nap”.

Lesznai Anna Szarkaláb című, életet összegző visszatekintésében a költőnő a virág által lép át a gyermekkor mesészerű tér- és idődimenziójába: „Emlékszem: egyszer kicsiny voltam, / sárból pogácsát dagasztottam / beletűztem egy szarkalábot, / sárpogácsa kastéllá válott.” Mindemellert nem talmi illúzióvilágba csöppenünk, hanem a természeti és mesemítosz ősi azonosságának eme megsejtése – Vezér Erzsébet irodalomtörténész értelmezésében – a költői világkép része. A vers záró sorainak eljövendőlésében maga a virág is sarkalatos eleme a realizálódó anyagi és transzcendentális ciklikusságnak: „Csak az a test, amelyben laktam / mutatkozik meg más alakban. / Holnap magam is földde válok, / s belém tűznek egy szarkalábot.”

PINKE GYULA botanikus
Széchenyi István Egyetem